

Мчеладзе И.

Рефлексии художественных образов Кавказа и Прометея в украинской литературе

Представленная статья в определенной мере является попыткой исследования аспектов литературных взаимосвязей между двумя народами. В публикации главное внимание отводится литературной рефлексии образов Кавказа и Прометея в творчестве титана украинской поэзии Тараса Шевченко и их восприятию в грузинской литературе. Проанализирован один очень интересный случай: украинские писатели обращаются к грузинским писателям словами Великого Кобзаря из поэмы "Кавказ" (поздравление с юбилеем Ильи Чавчавадзе). Литературе хорошо знаком фактор влияния, который Харольд Блум дефиницирует как "страх влияния". В статье говорится о роли Т. Шевченко в украинской культуре и его влиянии на всю последующую украинскую литературу.

Ключевые слова: грузинская литература, украинская литература, художественный образ Кавказа, художественный образ Прометея, Тарас Шевченко.

Mchedeladze I.

Reflections of Caucasus and Prometheus in Ukrainian literature

Georgian and Ukrainian national and cultural life endured the strongest wave of colonial politic, which was reflected to some extent in literary texts. The most attention is paid to the literary reflection of Caucasus and Prometheus by the great Ukrainian poet Taras Shevchenko and its perceive at the Georgian literature. Very interesting moment is analyzed – when Ukrainian writers address to Georgian writers with the words of the great Kobzar from poem "Caucasus".(Ukrainian poets' letter of congratulation to Iliia Chavchavadze). The factor of influence is well-known in literature, which Harold Bloom calls "The Anxiety of Influence". In this research the role of Shevchenko and its influence on the further Ukrainian writing is promoted.

Keywords: Georgian literature, Ukrainian literature, Caucasus, Prometheus, Taras Shevchenko.

УДК 821.161.2–82:001.8 Шевченко Т.

**Н. Наумова, старш. наук. співр.,
Національний музей Тараса Шевченка**

ФРАНКОМОВНА ШЕВЧЕНКІАНА

У статті піднімається питання рецепції постаті та творчості Тараса Шевченка у Франції, починаючи з першої публікації, згадки про Тараса Шевченка у періодиці у 1847 р., подальших згадок, публікацій у кінці XIX ст. Йдеться про спеціальні студії, присвячені українському поетові і про роль українських, польських і російських емігрантів у процесі ознайомлення французів з поетичною спадщиною Т. Шевченка. По можливості, подано історію з'яви перекладів, здійснених у кінці XIX ст. аж до наших днів, як представниками України, так і відомими французькими поетами.

Ключові слова: Шевченко у Франції, переклади Шевченка французькою мовою, Броніслав Залеський, Ілько Борщак, Аркадій Жуковський, Еміль Дюран, Михайло Драгоманов, Луї Леже, Луї Арагон, Марі Шерер, Шарль Тійак, Андре Мазад, Ежен Гійевік.

Звертаючись до теми "Т. Шевченко у Франції", мусимо зазначити, що вона багатоаспектна і включає такі підтеми як проникнення поезії Т. Шевченка у Францію, історія ознайомлення з постаттю українського поета французької літературної критики, переклади його поезій французькою мовою та їх аналіз, а потім, що найважливіше, сприйняття простими французами творів українського поета у наші дні. Тут, насамперед, слід нагадати такий важливий факт: кирило-мифодіївці шукали зв'язків з Європою і засобом оповісти про політичну ситуацію в Імперії царя Миколи I для них стала поема "Кавказ", рукопис якої, мабуть, переписаний латинкою і віз братчик М. І. Савич до Парижа, щоб передати його знаменитому польському поетові Адаму Міцкевичу, що в той час на еміграції у Парижі викладав курс слов'янських літератур у Колледж де Франсе.

Про це відомо із спогадів Л. С. Мацієвича, який передав слова самого Савича: "В раз говоре он между прочим упомянул, что он был в Киеве во время ареста Шевченка и что он вез в Париж поэму "Кавказ" для передачи Адаму Мицкевичу и передал...". На жаль, доля цього рукопису, так само, як і те, як відреагував великий поляк на цей гостро політичний твір, спрямований проти російського імперіалізму, ворогом якого він позиціонував себе у Європі, нам невідомі. На жаль не знаємо і долі самого рукопису, так би хотілося віднайти його в архіві Адама Міцкевича.

Варто підкреслити, що слово Шевченка, як і певні відомості, що стосуються його долі національного поета, приходили у Францію з емігрантами, насамперед польськими. Так, перша відома нам згадка про Тараса Шевченка з'явилась у журналі "Revue Indépendante" від 10 серпня 1847 р. Його видавали Жорж Санд і П'єр Леру, автором допису "Порівняльне вивчення слов'янських мов і діалектів" був польський емігрант Е. Хосецький, що співробітничав у виданні. [1] Зауважимо, що це був перший рік перебування Шевченка на засланні, а стаття привертала увагу до становища України, української мови і до постаті національного поета. У 1859 році польське еміграційне видання *Przegląd Rzeczy Polskich* подало анонімний допис, в якому йшлося про арешт Шевченка у 1859 році. [2, с.3] Політичні публікації українських, польських та російських емігрантів у періодичних виданнях Європи стали важливим джерелом знайомства французів з особистістю і творчістю Шевченка. Тут потрібно згадати постаті О. Герцена, М. Драгоманова, О. Русова, С. Русової, Б. Залеського, Ф. Вовка, С. Подолинського, Г. Аннічкової (відомої під псевдонімом Іван Страннік), І. Головіна. Останній, один із ініціаторів видання серії "Русская библиотека", восьмим випуском якої і вийшов у Лейпцігу у 1859 р. збірник "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки". Це

були твори не нові, а, власне, ті, що заборонені у Росії. У тому ж році і там само вийшла французькою мовою книга антимонархічного спрямування самого Головіна "La Russie depuis Alexandre le Bien intentionné" з підзаголовком "Du Moldave au Finnois" ("Від молдованина до фіна...").[4] Ця цитата з поеми "Кавказ", (далі йде: "... На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує..." характеризував імперію царя Миколи I, а в самому тексті було вміщено уривок підрядкового перекладу французькою мовою поеми "І мертвим, і живим..."

Броніслав Залеський у статті "Польські вигнанці у Оренбурзі" у польському виданні "Rochnik Towarystwa historychno-literackiego w Paryżu na rok 1866, Paryż, 1867" присвятив чимало сторінок Шевченкові.

Франція впродовж того бурхливого 19 століття відігравала важливу роль в європейській історії, і її столиця ставала притулком для емігрантів з слов'янських країн. І першими, хто приніс ім'я Шевченка до країни, що проголосила ідеали: Свобода, Рівність, Братерство, були польські емігранти.

Помітний інтерес французьких літературознавців до творчості Тараса Шевченка викликала стаття Михайла Драгоманова "Український літературний рух", надрукована у місячнику "Revue Europeenne" (Європейський журнал) у 1873 р. [2, с.5] Майбутній вчений славіст, тоді ще молодий студент Луї Леже, надрукував відгук про неї у журналі "Revue critique de l'histoire et de la litterature" (Критичний огляд історії і літератури) [2, с.5]. Саме з цієї публікації і почалась його зацікавленість Україною та її культурою і літературою. Він вже пізніше (1904–1905) він вів курс української літератури у Колледже де Франс на кафедрі слов'янознавства, що була створена у 40-роках для Міцкевича. У 1905–1906 р.р. його курс був присвячений спеціально Шевченкові, і його видрукували у Швейцарії у журналі "Bibliothèque Universelle et Revue Suisse" (Універсальна Бібліотека і швейцарський журнал) [7; 2, с. 5] Діяльність цього вченого – славіста, француза, що зацікавився Україною і її поетом заслуговує на окрему розмову і окреме дослідження.

Важливою віхою на шляхах знайомства критиків і літературознавців Франції з Україною та її письменством стала доповідь того ж Драгоманова "Українська література заборонена російським урядом", підготовлена ним спеціально для міжнародного письменницького конгресу 1878 р. у Парижі. Основна тема конгресу – захист авторських прав, а у статті, що була видана окремою брошурою у Женеві французькою мовою, щоб ознайомити з нею всіх учасників конгресу, йшлося про більш важливу річ – дискримінацію народу, його мови, літератури. [5]

Так само силами еміграції почала серйозно вивчатися тема "Шевченко у Франції". Представники її другого покоління вже мали можливість, до того ж володіючи французькою мовою, звертатися до першоджерел, працюючи у бібліотеках і архівах. Праця історика та літературознавця Ілька Борщака "Шевченко у Франції. Нариси з історії українсько-французьких відносин", видана окремою книгою під егідою Наукового товариства імені Шевченка у Львові у 1933 р. є донині найглибшим дослідженням, що охоплює період, починаючи з першої згадки про Шевченка у періодиці до року видання книги. В ній вичерпно і детально викладено і проаналізовано процес освоєння Шевченка французьким літературознавством, наведені зразки перших перекладів, дано їх аналіз. [2] Варто сказати, що у виданні "Шевченківський словник" 1976 року ім'я Ілька Борщака навіть не згадано. Уже в новому виданні шевченківської енциклопедії (К., 2012р.) йому, як дійсному члену цього товариства, присвячена відповідна стаття. Уродженець Херсонщини, що залишився у Франції, як секретар делегації УНР 1920 р. і став професором Школи живих східних мов у Парижі, а згодом очолив кафедру україністики у цій же школі, де викладав українську мову і літературу, видавав журнали "Українські вісті", "Україна", досліджував історичні зв'язки обох країн. Історик, джерелознавець, філолог, він став першим автором підручника української мови, виданого у Франції у 1946 році, в якому, звичайно ж, вмістив біографію поета і коментар до його поезій, постійно підтримував зв'язки з французькими літераторами, перекладачами, залучаючи їх до праці над поезією Шевченка. Разом із дружиною Софією Борщак він теж зробив кілька перекладів його віршів. У Франції зберігається великий архів Ілька Борщака, над яким нині працюють українські науковці. Справу цього великого ентузіаста продовжив Аркадій Жуковський, відомий дослідник теми, керівник НТШ в Європі, іноземний член НАН України уже в роки незалежності. У 1964 році він видав збірник "Шевченко у Франції. Студії і переклади". Збірник статей і перекладів підготовлений Калиною Угрин і Аркадієм Жуковським".[10]. Тут також слід згадати імена українців Дмитра Дорошенка, Калини Угрин, Ольги Вітошинської, Ольги Репетило.

У даному повідомленні ми не ставимо за мету переказувати вищезгадану працю, але хочемо звернути увагу на те, що Ілько Борщак скрупульозно збирав і фіксував усі згадки про Шевченка (правда він з певних причин не згадує ні Головіна, ні Странніка), зокрема тих представників Франції, мандрівників, етнографів, вчених, яких доля звела з Україною і які зіткнулись з феноменом виняткової популярності поета серед простого люду. Вражені цим, і не вдаючись до якоїсь оцінки літературних достоїнств поезій, вони у

своїх публікаціях, присвячених зовсім іншим проблемам, не могли оминати ім'я поета, який посідав таке важливе місце в духовному житті нації. Це було одне із джерел знайомства допитливих французів з Тарасом Шевченком. Борщак у цьому зв'язку наводить публікацію в етнографічному журналі "Des Nationalites" ("Національності") у 1868 р., редактором якого був відомий етнограф Анрі Вер'є (це була лиш побіжна згадка про поета, "що користується великою славою у своїй країні") [2, с. 3]. Андре Леруа Больє впродовж декількох років друкував у журналі "Revue de deux mondes" свій твір "Імперія царів і росіяни". Він говорив, що Шевченко був "запідозрений у намірі відірвати Малоросію, як незалежну націю від Росії і Польщі." [9; 2, с.5] Барон Адольф д'Авріль, дипломат, ревний католик багато подорожував і відвідав за його ж словами поетичну і легендарну країну слов'янського світу, і про свої враження він оповів у книзі "Сентиментальна подорож Кирила у слов'янські країни", яку надрукував у 1876 р. У IX розділі, що називається "Море і степи – Погляд на Україну" багато місця присвячено Тарасу Шевченку. Автор пише " Якщо ви бажаєте пізнати народ, не вдавайтесь до вивчення деталей його суспільного життя: треба шукати шляхи до оволодіння частиною його душі, треба відкрити його ідеал. Мистецтво – це те, в чому криється народна душа." [6; 2,с.6] Адольф д'Авріль захоплювався історією слов'ян, вивчав слов'янські мови, слухав лекції Міцкевича і був особисто знайомий з Броніславом Залеським. Свою розповідь він проілюстрував власними перекладами поем "Тарасова ніч", "Гамалія" а також подав уривки автобіографії поета і спогади про нього Броніслава Залеського. Він був одним із перших на шляху складного процесу перенесення поезії у інше мовне середовище, створивши поетичні художні еквіваленти поезій. У 1896 р. він видав ще одну книгу "Slavy Dcera. Choix des poesies Slaves recueillies par Adolph d' Avril"(Дочка слави . Вибрані слов'янські поезії у перекладі Адольфа д'Авріля), в другому розділі " Поезії" були переклади Олексія Толстого,твори Марко Вовчок і Миколи Гооля та поезії Шевченка, проілюстровані його портретом роботи Броніслава Залеського а також спогади останнього. [17; 2, с. 27] Гарно ілюстроване видання мало невеликий наклад і тому дуже швидко стало раритетом. Переклад поеми "Гамалія" викликав захоплення читачів і був передрукований газетою "Figaro"(9 листопада 1896 р.). Справді, цей переклад відповідав тій романтичній концепції образу України, що вже склалась у французькій літературі.

Впродовж 1884–1888 рр. у Парижі було надруковано п'ять томів книги "Історія соціалізму" її автор Бенуа Малон , учасник Паризької комуни, член І Інтернаціоналу, автор знаменитого роману "

Спартак" був особисто знайомий з Драгомановим, Подолинським, Борщакком. Не без їх впливу він приділив у своїй книзі увагу Шевченкові, як одному із діячів соціалізму, вважаючи, що його творчість була вираженням "соціалістичних почуттів і прагнень народів Росії і важливим фактором загальноросійського соціалістичного духу. Такі ідеї він відчув у поемі "Марія". [18] Для ілюстрацій поезій Шевченка Бенуа Малон користувався підрядними перекладами Михайла Драгоманова подав уривки перекладів поем "І мертвим і живим..." та "Єретик". Як свідчить І. Борщак Драгоманов надіслав Малонові свої підрядкові переклади французькою мовою і той у відповідь писав: "Це хвилюючий зошит. Навіть крізь французьку мову відчувається велич вашого національного поета, який повинен стати поетом усіх покривджених долею... Як шкода, що у мене немає поетичного хисту, але я не бачу нікого у нас, хто зміг би передати французам вірші Шевченка з силою оригіналу... Все ж докладу всіх зусиль, щоб зробити переклад." Оригінал цього листа І. Борщак мав у своєму архіві. [2, с. 24] В книзі було вміщено репродукцію портрета Шевченка в кожусі та шапці.

Першою більш поглибленою студією, присвяченою українському поетові, що включала його детальну біографію і аналіз його творчості стала стаття французького Еміля Дюрана "Національний поет Малоросії", надрукована у журналі "Revue de deux mondes", що викликала широке зацікавлення літературної критики творчістю Тараса Шевченка і інтерес до неї не лише у Франції, а й у всій Західній Європі.[8. 2, с. 8–20] Стаття була написана, як рецензія на Празьке видання "Кобзаря". У своїх спогадах про цей "Кобзар" його ініціатор і видавець Олександр Русов зазначав, що більшість накладу другого тому, в якому були надруковані позацензурні поеми, була залишена у книгарні видавництва саме для того, щоб ознайомити європейців з поезією Шевченка політичного спрямування: "А щоб ці заграничні люди зацікавилися новим празьким виданням "Кобзаря" жінка моя [Софія Русова] поперекладала багато дрібніших творів на французьку мову, списала коротенько зміст більших поем, по-французьки ж переказала коротку біографію поета і всі ці замітки передала до редакції. В цьому ділі реклами нового видання поміг знов Тургенєв, який найшов співробітника цього органа, що знав російську мову і попросив його по матеріалах, засланих моєю жінкою, написати про Шевченка".[12, с.] Цим співробітником і був Еміль Дюран, знайомий Тургенєва, який, нагадаємо, написав для видання "Кобзаря" і свої спогади про Шевченка. Звичайно, Тургенєв звернувся до Дюрана не лише тому, що той знав

російську, адже у 60-х роках він жив у Петербурзі, де викладав французьку мову і де вони, мабуть, познайомились. У статті, присвяченій цій постаті у шевченківській енциклопедії говориться теж, що творчістю Тараса Шевченка його зацікавив Тургенєв. Але подумаймо, що Дюран жив у Петербурзі в один час із Шевченком, коли, як згадують сучасники український поет став модною фігурою у столиці. Літературні читання у Пасажі тоді відвідував весь інтелектуальний світ, і, цілком припустимо, що сам Дюран міг бути на тому вечорі, коли Шевченко читав свій "Садок вишневий коло хати...", про це залишились зворушливі емоційні спогади. Міг він бути присутнім і на похороні Шевченка на Смоленському кладовищі. Так, чи інакше, але він не міг не знати імені Шевченка ще з Петербурга, коли йому було лиш 22 роки, а на час написання студії – вже 38. Стаття "Національний поет Малоросії" виходить за рамки рецензії на видання, вона є справді першою у Франції спробою осягнути, подати постать українця поета і патріота, проаналізувати його творчість і значення її для України. Уже ж не Тургенєв підказав Дюранові такі роздуми: "Шевченко не просто народний, він одночасно національний поет". У вступі автор статті подає відомості про Україну і тут же наголошує на питанні мови, якою говорять 14 мільйонів представників народу і яка не вивчається в школі. Щоб витлумачити французькому читачеві цю проблему автор статті вдається до порівняння на ґрунті французької літератури: "Можна зробити висновок, що Україна по відношенню до Росії є тим, чим є Прованс по відношенню до нашої країни. І було б природно припустити, що національний поет там відіграє таку ж роль, як у нас Містраль чи Руманіль; але наші поети, що пишуть по – лангедокськи свої твори адресують швидше освіченим французам, що знають провансальську мову, ніж простим селянам, що не знають французької. Інша річ Шевченко. Поет, що помер 15 років тому і якого ми хочемо представити є відомим у широкому розумінні цього слова. Всі малоруські селяни знають напам'ять більшу частину його віршів і співають їх так само, як і пісні останніх кобзарів (мандрівних співців), передані їм їх батьками. Ім'я поета їм надзвичайно близьке, і воно є частиною спогадів про славне минуле краю." [8, с. 920] Другий розділ оповідає біографію поета.

Дюран підкреслює значення поезії Т. Шевченка для народу, позбавленого політичної самостійності і національної свідомості: "В одній із своїх "думок" поет просив поховати його, як він умре на березі Дніпра на вершині одного з тих таємничих курганів, якими всіяна його рідна країна. Чи це просто бажання почувати себе удома, спати вічним сном серед земляків? Ні, це бажання має інше

джерело; поет передбачав, що його ім'я зростатиме і що, як він писав "історія мого життя є частиною історії моєї батьківщини". Він думав про те, і правильно думав, що його могила стане для малоросів місцем прощї" [8, с. 921]

У третьому розділі подані підрядкові переклади окремих поетичних творів: уривки поеми "Гамалія", "Катерина", Наймичка", підрядковий переклад вірша "Нащо мені чорні брови...", як зразок поезії, що стала народною піснею, дослівний переказ поеми "Мар"яна-черниця", аналіз поеми "Марія", яку Дюран вважав найкращою. Ми не знаємо, які саме поезії переклала для статті Софія Борщак, але лиш один художній переклад поезії виконаний Дюраном – це "Садок вишневий коло хати..." Він супроводжується спогадами Івана Тургенєва про те, як Шевченко читав цей вірш, але і сам переклад і обрання цього твору може бути в якійсь мірі підтвердженням, того, що Еміль Дюран сам чув це читання.

У шевченкознавстві висловлювалась слушна думка, що поява статті була спричинена підготовкою Емського указу про заборону української мови і тому вона набрала виразного політичного спрямування. Висловлювались думки і про те, що автором насправді була Софія Русова. Але слід наголосити, що стаття мала великий резонанс і в свою чергу викликала велику кількість рецензій. Майже всі автори їх говорили про необхідність передати поезію Шевченка, її красу і піднімали питання художнього перекладу: газета "Temps" (Час): "Найцікавішою для нас в останньому номері "Revue de deux mondes" є, без сумніву, розвідка Дюрана, який відкрив нам нового поета слов"янського світу, а може і не тільки цього світу [...]. Ми мали слабке уявлення про цього поета, який втілює творчість усього народу. Завдяки Дюранові ми можемо зорієнтуватися в житті і творчості Шевченка, але не більше. Уривків з його творів подано замало, але головне, хай нам вибачить п. Дюран, геніальний поет, а Шевченко видно був генієм, потребує не менш геніального перекладача" [2, с.19–20]. Газета "Journal des debats" писала: "Коли ж з'явиться у нас переклад цього поета? І чи володітиме перекладач усім необхідним, щоб ми відчули всю красу оригіналу, про яку лише здогадуємось з уривків, поданих Дюраном." [2, с. 19] Вплив розвідки Дюрана відчувається у статті, надрукованій у тижневику "All the Year round" (Впродовж року), видавцем якого був Чарльз Діккенс.

Слід зазначити, що всі переклади шевченкових поезій, що з'явилися впродовж 70–80 р.р. 19 ст. були лиш ілюстраціями – доповненнями до історичних та літературних публікацій і зводились лиш до передачі змісту, виконані за підрядниками, авторами яких були українці, що володіли французькою мовою.

Ще одна книга, видана у Франції, автор її письменник і журналіст Віктор Тіссо, описав свої враження від подорожі по Україні. Розкішне видання, ілюстроване 240 гравюрами під назвою "Росія і росіяни. Київ. Москва. Враження від подорожі...", де про Україну йшлося як про частину Великої Росії. Але тут Тіссо говорить про українську мову, яка різнилася від російської"... гармонійніша, експресивніша, більш кольорова [...] займає середнє місце між польською і чеською". В кінці він подає зміст поеми "Утоплена" [19].

У 1893 р. ім'я Шевченка вперше з'явилося у виданні М. Бульє "Універсальний історико-географічний словник". Статтю до нього написав Федір Вовк, про якого в передмові сказано, як про члена Імператорського Географічного Товариства Росії. [3, с. 26]

Відомий археолог і мандрівник Жозеф де Бай, подорожував по Новоросії, Кавказу, Україні, був знайомий з українськими вченими Антоновичем і Горленком зібрав матеріали, на основі яких опублікував свої книги "В Новоросії. Спогади однієї подорожі" та "Київ – мати міст руських", в яких приділив чимало місця Шевченкові і подав повний переклад поеми "Іван Підкова"[24]

Нова хвиля публікацій і інтерес до українського поета були, безсумнівно викликані подіями в Російській імперії 1917–1919 р.р., і вони були пов'язані з відродженням ідеї української державності. З'являються публікації у періодиці: "Україна та її національний поет" стаття Рауля Лабрі у "Mercure de France" (Меркурій Франції), "Незалежна Українська республіка" Л. Рео, Париж 1917), "Проблеми України" (А. Шульгін, Париж, 1919). У 1918 р. Яків Екземплярський, українець і киянин, що працював у Парижі консулом надрукував у журналі "Слов'янський світ" свій переклад поеми "І мертвим, і живим...", з таким коментарем: "Ніхто з сучасників Шевченка не наслідився так рішуче затаврувати кріпацтво і гніт нижчих класів суспільства, як це зробив великий поет України" [10].

З 1920 року у Парижі почав видаватися тижневик "Франція і Україна", засновником якого стала дипломатична місія УНР у Парижі. Номер цього видання від 5 березня 1920 р., присвячений Шевченкові, подавав переклади його поезій і статтю Михайла Рудницького, в якій йшлося про необхідність створення справді поетичних, художніх перекладів французькою мовою. Переклади, здійснені на початку 20 століття, слугували ілюстраціями не так для того, щоб говорити про феномен поезії, але щоб і оповісти про Україну, про визвольні змагання її народу. Серед кращих перекладів слід назвати "Садок вишневий коло хати", (під назвою ("Le Soir"- "Вечір", "І широкою долину..."(під назвою " Je n'oublierai" – "Я не забуду"), здійснені відомим вже тоді поетом Фернандом Мазадом, який хоч і не знав української мови, але дуже гарно інтерпретував поезії Шевченка.

З 1917 р. у Парижі почав виходити журнал "Le monde Slave"(Слов'янський світ), де приділялось багато місця як українському питанню так і українському поетові. У 1930 р. на його сторінках був опублікований повний переклад поеми "Ян Гус". Софія Борщак, зробила його у співавторстві з Рене Мартелем.[14; 3, С.64–66] Цим перекладом і закінчується книга "Шевченко у Франції" , що вийшла у Львові у 1933 р. у друкарні Наукового товариства імені Шевченка. Книга проілюстрована портретами перекладачів (ix 3), наклад не вказано. Сам І. Борщак уже у 1933р. опублікував статтю "Український національний рух у 19 ст.", в якій йшлося про Діяльність Кирило-Мифодіївського братства, участь в ньому Тараса Шевченка. До статті були додані переклади поезій " До Основ'яненка"(уривки), "Стоїть в селі Суботові...", "Чигрине,Чигрине...", уривки поем "Сон", "І мертвим і живим...", "Кавказ".[15] У травні 1928 р. відомий французький письменник румун за походженням Паніат Істраті відвідав Україну і могилу Тараса Шевченка у Каневі, побувавши там на святі з нагоди перепоховання поета. У своїй статті, що була опублікована у червні того року у тижневику "Le criе des peuples" (Крик народів), він подає уривки "Заповіту" і зауважує, що вільна і багата нині Україна не поспішає видати на мовах світу свого поета, і він марно шукав таких перекладів у Києві. Щодо вільної і багатої України, то це явно перебільшення, а от щодо перекладів, то їх справді бракує і зараз в незалежній Україні. [13; 2, с. 63–64] У 1933 р. Роже Тіссеран видав книгу "Життя українського народу" з перекладами "Заповіту", "Мені однаково..." у перекладі Оксани Токарі і Шарля Тійака, уривків поем "Сон", "Кавказ", "Розрита могила", "Великий льох".[27]

Ще більша кількість публікацій була пов'язана зі 125-літнім ювілеєм від дня народження поета, що широко відзначався у всьому Радянському Союзі. З'явилися статті у виданнях комуністичного спрямування: "La revue de Promethee": (Журнал Прометей), "Сотмпіне" (Комуна). В них було відчутно вплив ідей офіційного радянського шевченкознавства, наголошувалось на класовій ненависті, на задньому плані залишилися національні, моральні, релігійні, загальнолюдські ідеї шевченкової поезії. Так французький поет-комуніст Шарль Стебер у статті у журналі "Сотмпіне" (травень 1939р.) говорить про українців емігрантів, що намагаються виставити Шевченка ворогом Москви: " Цей поет їм не належить і не може належати..." Патетично, в дусі стилістики радянських газет він закінчує: " Ті, хто сьогодні є господарями України, це онуки селян, яких так любив Тарас Шевченко. Гайдамаки нарешті перемогли." Цей же автор здійснив переклади поезій " Мені однаково...", "Гоголю", фрагменти поеми " Кавказ". У цьому перекладі опущені

рядки, де йдеться про імперську політику царської Росії, відсутні афористичні рядки "... од молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить...", "...Чурек і сакля все твоє...". Шарль Стебер друкував свої переклади у московському виданні французькою мовою ("Міжнародна література" (1939, 25 лютого)

Новий етап звернення Франції до Шевченка починається після Другої світової війни. У 1955 році у газеті "Les lettres francaises" (Французька література) з нагоди II з'їзду радянських письменників була надрукована стаття відомого французького поета Луї Арагона "Українське інтермеццо". Визначний поет свого часу, учасник руху Опору і, звичайно, комуніст він переклав поезії " Ликері", "Марку Вовчку", "Я не нездужаю, нівроку..." Ми не маємо тут змоги говорити більш конкретно про переклади, чи аналізувати їх, але тут вже бачимо трохи інший підхід, спробу відчутти саму красу шевченкового слова.

Велике значення для осмислення постаті Шевченка на тлі української історії мала праця професора університету у Бордо Жоржа Люсіані " Книга буття українського народу", яку він захищав як свою докторську дисертацію Сорбонні у 1955 році.[20] Це глибока і серйозна праця, присвячена феномену Кирило-мифодіївського братства Автор аналізує його документи, зокрема "Книги Буття", яку французький дослідник вважає колективним твором. Найбільш інтерес у Жоржа Люсіані викликає саме ідеологія слов'янської організації, натхненником якої, як він вважає, і був Тарас Шевченко. Він шукає і знаходить паралелі у тексті "Книги буття" і поезіях Шевченка періоду " трьох літ", вважаючи, що параграфи 10, 65, 90, 91, 103 створені не без впливу поем Шевченка.[20, с. 10] Жорж Люсіані вперше подав повний переклад "Книги буття українського народу" французькою мовою а також підрядковий переклад цитат з поем "Сон", "Кавказ", "І мертвим і живим...", "Єретик", підібраних ним для ілюстрування основних тез своєї праці. Жорж Люсіані є також автором статті, присвяченої Шевченкові, у виданні "Encyclopedia Universalis" (Paris, 1989) (Універсальна енциклопедія).

Нові публікації з'являються у зв'язку з ювілеями 1861 та 1964 років. З нагоди 100-річчя від дня смерті українського поета в Інституті Слов'янознавства у Парижі була влаштована виставка книг, що супроводжувався каталогом "Тарас Шевченко у бібліотеках Парижа". В бібліотеці інституту слов'янознавства при Паризькому Університеті зберігається " Кобзар" 1860 р. з автографом: "Надежде Андреевне Степановой. На память Т. Шевченко"[24, 28].

Найзначнішим виданням цього періоду і навіть до сьогодні залишається збірка перекладів, що вийшла десятим випуском серії "Поети сьогodenня". Вона включає 34 поезії, перекладені

французьким поетом–комуністом Еженом Г'євіком і перекладену так само ним відому статтю Максима Рильського та Олександра Дейча. [16; 3, с.82] Автор подав також і свою передмову, в якій оповів про своє розуміння поезії і постаті поета, зауважуючи в ній, що Шевченко мало відомий у Франції. Слід сказати декілька слів про цього відомого поета (роки життя 1907–1997), що походив з Бретані, брав участь в час окупації у русі Опору, тоді ж вступив до Комуністичної партії, за професією математик-економіст, він навіть працював в уряді від цієї партії у 1945–1947 р.р. Почав друкувати свої поезії у 1942, вони перекладені на 40 мов народів світу в 60 країнах. Володіючи добре німецькою, перекладав Гете і Бертольда Брехта. Шевченка він почав перекладати у 60-х роках, перші переклади опубліковані у тижневику "Les lettres francaises" (16–22 квітня 1964). У своїй передмові до книги Г'євік говорив про ті труднощі, з якими він зіткнувся, підійшовши до поезії Шевченка, яку, як він вважав не зможуть передати жодні переклади, тому що вона базується на на римі, зміні ритміки, грі слів, алітерації. Розуміючи складне завдання донести Шевченка, він зупинився а білому вірші, вважаючи що французька мова не може передати риму, але постарався зберегти, принаймі, основні риси української поезії – її тон і ритміку.[16] Тут можна згадати, що ми маємо приклади римованих перекладів і цілком не безуспішно це робили Фернанд Мазад і Шарль Тійяк. Можна висловити деякі зауваження до упорядкування книги, що починається " Заповітом", а закінчується баладою "Причинна" і віршем "Думи мої, думи мої...", тобто твори розміщені не у хронологічному порядку. (Члени Національної комісії України при ЮНЕСКО (вони були упорядниками) насамперед хотіли наголосити на політичних аспектах). Потрібно також сказати, що Г'євік, не знаючи української мови, користувався підрядниками свого друга історика Пельтца.[16] У тому ж році червневий номер журналу ЮНЕСКО "Courrier" подав підбірку матеріалів до 150 ліття від дня народження Тараса Шевченка. Вона починалася статтею Дмитра Павличка "Бунтівник Тарас Шевченко". Їй передує сторінка з репродукцією портрета поета роботи Іллі Рєпіна з рядками: "Возвеличу, малих рабів отих німих, я на сторожі коло них поставлю слово", перекладених французькою, але так, що вони зовсім не звучать афористично, особливо не вдався перший рядок. Далі подано уривки Щоденника, в яких Шевченко говорить про гравюру, статтю Роже Кайу "Береги заслання" і переклад уривків повісті "Художник" Весь матеріал проілюстровано перекладами поезій "...І небо невміте, і заспані хвилі...", "Якби ви знали, паничі..." (Е. Г'євік) і репродукціями малярських творів Шевченка(8), поданими, як це сказано у текстівках за Академічним виданням 1963 року [25].

У ювілейному 1964 році Комітет по вшануванню 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка, який очолив видатний французький письменник Андре Моруа, видав книгу-збірник "Тарас Шевченко. Його життя і творчість", що відкривався перекладом "Заповіту". Книга включала низку статей, присвячених життю і творчості українського поета та художника, статтю-огляд "Шевченко у Франції" і бібліографію шевченкіани французькою мовою. Шостий розділ подавав 22 переклади, автори їх: Калина Угрин, Едіт Шерер, Софія Борщак, Ольга Репетило, Марта Калитовська, Фернанд Мазад, Шарль Стебер, Мирослава Маслова та ін. Як бачимо, серед них чимало українців, ці переклади зроблені в різний час, упорядники здійснили відбір згідно зі своїми уподобаннями, не зважаючи на те, наскільки відоме ім'я перекладача. У книзі також подані окремі листи та уривки щоденника.[26]

У 1965 р. Марія Шерер у періодичному виданні "Revue des Etudes Slaves" друкує статтю "Шевченко, національний поет України", в якій піднімає проблему передання французькому читачеві краси поетичного слова Шевченка, подає його біографію, користуючись даними Павла Зайцева, цитуючи Жоржа Люсіані, аналізує його творчість і подає почасти прозовий переказ поезій, також уривки поезій українською мовою з їх перекладами Ежена Гійвіка і Едіт Шерер і власними.[22]

Ми не маємо змоги у межах даного повідомлення торкнутись теми аналізу перекладів, порівняння їх між собою і, наприклад, з перекладами Шевченка на інші мови (це надзвичайно цікаво).

У 2004 році Науковим шевченківським товариством у Парижі була видано збірник під назвою "Тарас Шевченко. (1814–1861). Французькі переклади і студії", яка подавала статті, що вже публікувалися раніше, нові студії а також переклади різних авторів, але цікаво, що тут подані переклади одного якогось твору у різних варіантах. Так "Заповіт" Шевченка має 7 варіантів: першим є переклад, як сказано, невідомого автора, датований 1921 роком, далі ідуть переклад Роже Тіссерана (1933), В. Фолле (1939), Калини Угрин (1961), Шарля Стебера (1939), Ежена Гійвік (1964), Анрі Абріль (1977). Можна назвати також переклади інших творів: "Послання" (І мертвим і живим...) у перекладі Марії-Франс Жакамон; "Іван Підкова" (1933 р. – Роже Тіссеран, 1939 р. – Едіт Шерер); "Садок вишневий коло хати" (1876 – Еміль Дюран, "Вечір"(1928 – Фернанд Мазад, 1978 – Ніна Нассакіна); "Мені однаково..." (1933 р. – Шарль Тійак, 1939 р. – В. Фолле, 1964 – Калина Угрин); "Гамалія" (1876 – Адольф д'Авріль, 1939 – Йанус); "Сон" (На панщині пшеницю жала...) (1931 – Дмитро Дорошенко, 1939 – Шарль Стебер). [ ] У тому ж році було видано "Антологію

української літератури XI–XX ст. (Париж–Київ) з підбіркою перекладів поезій .

Слід сказати і декілька слів про переклади Шевченка французькою мовою в Україні, виконані не уродженими французами, а українцями, викладачами мови. Деякі з них вміщені у виданні, здійсненому видавництвом "Дніпро" "Шевченко. Вибрані твори" (К. 1978). Книга, проілюстрована репродукціями малярських творів Шевченка-художника, включає 39 перекладів, виконаних чотирма авторами Ніною Насакіною, Казиміром Шиманським, Олександром Карвовським, Анрі Аврілем, що подані паралельно з українськими текстами. Лиш останній з авторів – француз, троє – франкомовні представники України.[21] Пізніше деякі переклади були вміщені у французьких виданнях.

У 1967 у Львові було видано бібліографічний покажчик Т. Г. Шевченко французькою мовою 1847–1967. (330 позицій) [3]. Кожна позиція прокоментована вказано, які саме переклади включає те чи інше видання. Автор і упорядник цього скромного ротапринтного, але цінного видання (наклад 500 примірників) Михайло Гресько подав іменний покажчик, покажчик французьких періодичних видань (так само і тих, що видавались французькою мовою в СРСР), та список, перекладених за 120 років французькою мовою творів. Їх на той час нараховувалось 83, в тому числі автобіографія та окремі листи. В цьому покажчику фігурує (№ 239) видання ЮНЕСКО "MUSEUM", № 1, (номер присвячений Україні), стаття тодішнього директора музею Тараса Шевченка Катерини Дорошенко про музей та його колекцію [3, с. 24, № 329] Потрібно нагадати також, що Швейцарія, Бельгія, Канада, країни у яких французька мова є однією з державних, теж знайомились з Шевченком з допомогою цієї мови, і в каталозі фігурують також видання, що вийшли у Берні, Лозанні, Брюсселі, Торонто. У цій праці також використано дані статті Раїси Кириченко "Тарас Шевченко і Франція: до історії франко-українських культурних взаємин." (2012), яка подає розлогу бібліографію видань і, зокрема, тих видань, що є нині у фондї іноземної літератури Національної Бібліотеки ім. В. Вернадського.

У 2004 у Парижі був виданий збірник "Тарас Шевченко (1814–1861) Студії та французькі переклади", в якому пропонувалось 7 варіантів поезії "Заповіт"(Калина Угрин, Роже Тіссеран, Ежен Гійевік, Шарль Стебер, Анрі Абріль, В. Фолле (опубліковано в Москві у 1939), і анонімний переклад, що був вміщений у "Антології Української літератури до середини XIX ст. (1921, Париж).У цьому збірнику подані також поезії "Доля", "Іван Підкова", "І мертвим і живим...", "N.N."(Козачковському), цикл "В казематі", "Гамалія",

"Минають дні, минають ночі...", уривки поем "Княжна", "Іржавець", "Стоїть в селі Суботові...", "Марку Вовчку", "Сон" (На панщині пшеницю жала...), "Сонце заходить...", "Ликері", "Ісайа, глава 35" Як бачимо, поезії подані у варіантах перекладів, а серед перекладачів і перекладачі-українці.

Є ще один важливий момент – знайомство французів з малярською спадщиною Тараса Шевченка. Скажемо, про те, що ми спостерігаємо в музеї: французи просто не уявляють, яким художником був Шевченко, що і де він малював. Але дуже важливо згадати, що поляк Броніслав Залеський першим показав у своєму альбомі, виданому у Парижі ті місця, де він сам разом з поетом відбував заслання. В альбомі з назвою "La vie des steppes kirguizes" ("Життя киргизьких степів")(1865, Париж) були вміщені акварелі Шевченка, переведені у гравюру. Той же Залеський, що своє життя закінчив у Франції, виконав офорт за автопортретом Тараса Шевченка часу заслання. Внизу ліворуч напис: " Taras Shevczenko wedlug jego власного rysunku зробionego w stepie kirgizkim 1853 roku" розмір: 13, 3 X 18,1. Власне, він і репродукувався у перших публікаціях. Один з оригінальних примірників цього офорта знаходиться у фондах Національного музею Тараса Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hojetsky E. *Etude comparée des langues et dialectes slaves, La Revue Indépendante, 10/08/1847.*
2. Борщак Ілля. *Шевченко у Франції. Львів, 1933.*
3. Т. Г. Шевченко французькою мовою. 1847–1967. *Бібліографічний покажчик. Львів, 1967.*
4. Golovine Ivan. *La Russie depuis Alexandre le bien intentionné. Frankfurt a/Main – Leiptzig, 1859, p. 29 (Du Moldave au Finnois...).*
5. Dragomanov M. *La littérature ukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Genève, 1878.*
6. Baron d 'Avril A. *Voyage sentimental dans les pays slaves par Cyrille. Paris, 1876, p. 311.*
7. Leger Louis. *Un poète national de la Petite Russie, Taras Chevtchenko. Bibliothèque Universelle et Revue Suisse, t.41. Lausanne, 1906, № 2.*
8. *Le poète national de la Petite Russie. Chevtchenko, Revue de deux Mondes, t. 15, Paris, 1876, 15 juin, p. 919–944.*
9. Leroy- Beaulieu Anatole. *L'empire des tsars et les Russes. Revue de deux mondes. – 1877, 1 Février, p. 710–718.*
10. Joukovsky Arkady. *Chevtchenko en France: études et traductions // Taras Chevtchenko 1814–1861. Sa vie et son oeuvre. Recueil d'articles et traduction présentées par Kalyna Ugryn et Arkady Joukovsky, Paris, 1964.*
11. *Exemplarsky Jaques . Une épître de Chevtchenko. " A mes compatriotes morts, vivants et à naître qui se trouvent en Ukraine ou ailleurs, mon épître amicale". Traduit de l'ukrainien par J. E., Le Monde Slave, t.2 Paris, 1918, № 11, mai, p. 737–742.*
12. Русов О. *Спомини про пражське видання "Кобзаря", Україна, 1907 №2.*
13. *La fête de Taras Chevtchenko à Kaniv. Le cri des peuples, 4, 20 juin 1928.*
14. *Le monde Slave, Mars 1930, p. 371–389.*
15. *Elie Borschak. Le mouvement national ukrainien au XIXemesiècle, Le Monde Slave, Octobre-Novembre- Décembre, 1930, p. 37–42.*
16. *Eugène Guillevic. Taras Chevtchenko. Oeuvres Choisies, Paris, 1964.*
17. *Bibliothèque Slave Elzevirienne. Slavy Dcera. Choix de Poésies Slaves recueillies par Adolphe d'Avril, Paris, 1896.*
18. *Histoire du Socialisme. Par Benois Malon. Paris, 1884, p. 1071–1239.*

19. *La Russie et les Russes. Kiev et Moscou. Impressions de voyage par Victor Tissot, Paris, 1884.*
20. *George Luciani. Le livre de la génèse du peuple ukrainien. Paris, 1956.*
21. *Тарас Шевченко. Вибрані твори українською та французькою мовою. К., 1978.*
22. *Sherer Marie. Sev enko, le poète national de l'Ukraine. Revue des études slaves. T. 44, 1965, pp. 89–107.*
23. *Baye Joseph. En Nouvelle Russie. Souvenirs d'une mission. 1900. Paris.*
24. *Joukovsky Arcady. Catalogue des  ditions concernant Taras Chevtchenko dans les bibliothèques de Paris. Paris, 1961.*
25. *Courrier, France, Belgique, Suisse, Juin, 1964.*
26. *Taras Chevtchenko. 1814–1861. Sa vie et son oeuvre. Recueil d'articles et traductions présentées par Kalyna Uhryn et Arcady Joucovsky, Paris, PUF, 1964.*
27. *Tisserand Roger. La vie d'un people.Ukraine. Paris,1933.*

Надійшла до редколегії 11.03.14

Наумова Н.

Франкоязычная Шевченкиана

В статье поднимается вопрос рецепции фигуры и творчества Тараса Шевченко во Франции, начиная с первой публикации, упоминания о Тарасе Шевченко в периодике В 1847 г., Последующие упоминаний, публикаций в конце XIX в. Речь идет о специальных студии, посвященные украинскому поэту и о роли украинских, польских и русских эмигрантов в процессе ознакомления французов с поэтическим наследием Т. Шевченко. По возможности, представлена история зъяви переводов, осуществленных в конце XIX в. вплоть до наших дней, как представителями Украины, так и известными французскими поэтами.

Ключевые слова: Шевченко во Франци, переводы Шевченко французском языке, Бронислав Залесский, Илья Борщак, Аркадий Жуковский, Эмиль Дюран, Михаил Драгоманов, Луи Леже, Луи Арагон, Мари Шерер, Шарль Тийак, Андре Мазад, Эжен Гийевик.

Naumova N.

Taras Shevchenko in France

This article deals with the long process of reception of the personality of Taras Shevchenko and his poetic heritage in France during the period since 1847 till nowadays. The history of translations of his poetry into French is presented as well.

***Key words:** Shevchenko, France, translations of Taras Shevchenko's poetry in French language, Bronislav Zalesky, Elie Borshchak, Arcady Jukovsky, Emile Duran, Myhaylo Dragomanov, Louis L ger, Louis Aragon, Mary Sherer, Charle Tillak, Andrew Mazad, Eugène Guillevic.*